

IMAJU LI SIROMAŠNI PRAVO NA KULTURU?

Pri opisivanju kulturne prikraćenosti,* pri njenom određivanju obično se polazi od pitanja — u kojoj meri pojedine društvene grupe sudeluju, odnosno ostaju izvan institucionalno posredovane kulture. Najčešći, pojednostavljeni pristup u traganju za odgovorima na to pitanje jeste da se redom posmatraju pojedini tipovi institucija koje služe posredovanju kulture (škole, institucije tipa domova kulture, biblioteke, pozorišta itd.) i registruje koji ih procent stanovništva koristi. Tada se konstatuje da određeni procenat stanovništva nije završio osnovnu školu, ne posećuje domove kulture, ne čita knjige, ne sluša radio, ne gleda televiziju, itd., i te se grupe smatraju kulturno prikraćenim. Iz tog zaključka obično, zatim, sledi da će oni koji nisu završili osnovnu školu biti podstaknuti da završe večernju, da oni koji ne posećuju biblioteku ili pozorište treba da stiču tu naviku itd.,¹⁾ ali se retko analiziraju uzajamni odnosi ovih činilaca, a još manje se posećuje pažnja dubljim društvenim međuodnosima koji se kriju u pozadini ostajanja izvan institucionalno posredovane kulture. „Nivo kulturnih potreba” slojeva o kojima je reč određuje se kao „zaostao”, „nesavremen” itd, a ne istražuje se da li u datim egzistencijalnim uslovima te kulturne vrednosti, čije se pomanjkanje utvrđuje, imaju bilo kakvu funkciju.

* Havas Gábor, A kulturális hátrányos helyzetről, *Medvetánc*, br. 2/3, 1982. str. 163—172. Budimpesta

¹⁾ A művelődés fejlesztési koncepciója az 1981—85 évekre (Koncepcija razvoja kulture između 1981—85) radni materijal Ministarstva kulture, januar 1981.

Kada se kulturna prikraćenost posmatra kao element višestruke prikraćenosti onda je moguće bar za jedan stepen iznijansirani pristup problemu i moguće je da se u zamršenoj zbrci uzročno posleđičnih odnosa kulturna prikraćenost jednom za uvek posmatra i kao uzrok i kao posledica višestruke prikraćenosti. U biti i kao određenje služi samo apologetskom tumačenju postojećih društvenih problema i čednom prikrivanju namera, odnosno strukturalnih uzroka različitosti između raznih društvenih grupa. Ovaj pojam sugerise da loše stanje, danas, može da se stvori samo ukoliko su pojedince ili porodicu pogodile višestruke nesreće, odnosno da pojava može biti samo sporadična, jer istovremeno delovanje više vrsta nepovoljnih činilaca u retkim slučajevima može biti masovno.²⁾ Pri ovakvom tumačenju se, zatim, takvi nesamerljivi kvaliteti kao što su: telesni ili duhovni nedostaci, starenje, niski prihodi, vrsta stambenog prostora itd. svrstavaju jedni pored drugih bez pokušaja da se otkriju njihovi uzajamni odnosi.

Određenje kulturne prikraćenosti, kao i izraz višestruka prikraćenost, zamagljuje upravo činjenicu da je ovde reč, pre svega i u prvom redu, o mestu u društvenoj strukturi. Ukoliko mesto, položaj u društvenoj strukturi pokušavamo da odredimo pomoću pripadnosti određenoj kategoriji zanimanja — koja je čvrsto povezana s formalnom školskom spremom — onda, u stvari, govorimo o stepenu učešća u ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj moći. Na vrhu hijerarhije nalaze se rukovodioci s diplomom i intelektualci, najniže pak nepismeni, pomoćni i sezonski radnici. Društvene grupe razmeštene na hijerarhijskoj lestvici su, u odnosu na prethodnu, uvek u nepovoljnijem položaju, jer raspolažu s manje društvene, ekonomske i/ili kulturne moći — sve dok se ne stigne do najpotčinjenijih grupa.

Ista se hijerarhija može ustanoviti na osnovu razlika u prihodima (zarada, dobit, u novcu ili naturi), vrste stanovanja (mogućnost korišćenja različitih objekata infrastrukture) i na osnovu još čitavog niza drugih činilaca. To najbolje pokazuje činjenica da je dohodak po članu domaćinstva u porodicama u kojima je domaćin intelektualac svega u 1% slučajeva niži od 1200 forinti (u daljem tekstu Ft — prim. prev.), dok je to slučaj u 18,3% porodica u kojima je domaćin pomoćni radnik. U Budimpešti je dohodak po članu domaćinstva u porodici čiji se domaćin bavi intelektualnim zanimanjem svega u 0,5% slučajeva ispod 1200 Ft, da bi taj procenat u porodicama čiji je domaćin pomoćni radnik iznosio 18,7%.³⁾

²⁾ Ferge, Gara, Nyugati nézetek a szegénységéről... (Zapadna stanovišta o siromaštvu), *Valóság*, 1980/2

³⁾ A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1977-ben, (Nivo i raspodela porodičnih prihoda u 1977.), *KSH Statisztikai Időszaki Közlemény* 462.

Ukoliko i druge, sekundarne nepovoljne činioce kao što su: duhovni i fizički nedostaci, starost, mnogo dece, niske penzije itd. ispitujemo u funkciji ove hijerarhije, onda postaje očigledno da ti činioci, na različitim stepenima hijerarhije, deluju u drugačijim razmerama, drugačijem kontekstu i s drugačijim posledicama. I, iako mogu unutar date društvene grupe situaciju pojedine porodice ili pojedinca učiniti nepovoljnijom u odnosu na situaciju ostalih, ni u kom slučaju ne mogu da preokrenu osnovne strukturalne odnose. U izračunavanju prihoda po članu domaćinstva značajan je brojčani odnos između onih što zarađuju i izdržavanih lica, odnosno broj dece. U šestočlanoj porodici, na primer, čiji se domaćin bavi intelektualnim zanimanjem prosečan dohodak po članu iznosi 2218 Ft, ako je domaćin priučeni radnik 1557 Ft, a pomoćni radnik 1395 Ft. Po analogiji, u slučaju kada u porodici ima tri i više izdržavanih osoba ispod 19 godina starosti, onda u porodici čiji je domaćin intelektualac dohodak po članu iznosi 2024 Ft, u porodicama priučenih radnika 1305 Ft, a u porodicama pomoćnih radnika 1132 Ft. Istovremeno, tri i više izdržavanih lica, mlađih od 19 godina, moguće je naći u 3% porodica čiji se domaćin bavi intelektualnim zanimanjem, a u 9% porodica čiji je domaćin pomoćni radnik.⁴⁾ Više dece u porodicama koje su na višem hijerarhijskom stupnju slovi kao izuzetak, a ako takvih slučajeva i ima nepovoljnosti se mogu mnogo lakše kompenzirati nego što je to slučaj u nižim društvenim slojevima.

Situacija je slična s fizičkom oštećenošću. U populaciji koja je tražila invalidsku penziju (dakle, nije bila zdrava), ali koja još nije dostigla stepen invaliditeta koji je dovoljan za penziju (prema jednom izveštaju iz 1977. godine)⁵⁾ procenat onih koji su se bavili fizičkim poslovima iznosio je 91,2%. Među tih 91,2% čak 63,9% su činili priučeni i pomoćni radnici. Od ovih ljudi sa smanjenom radnom sposobnošću 56% živi u opštinskim stanovima, a skoro polovina (49,3%) nije završila osnovnu školu. Delimično smanjena radna sposobnost, dakle, pogđa prvenstveno one čiji prihodi, mnogo više nego u slučaju svih drugih društvenih slojeva, zavise od rezultata fizičkog rada i kod kojih je smanjena radna sposobnost praćena najtežim materijalnim posledicama.

Ovih dana se često i rado poziva na ulogu druge ekonomije (mala privreda — prim. prev.) u dopunjavanju prihoda. Tvrdi se da usled širenja te ekonomije visinu prihoda sve manje od-

⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁾ *Uj foglalkozási rehabilitációs igény, (Zahtevi za rehabilitaciju) Országos Orvosszakertoi Intezet, 1977.*

ređuje stručna sprema, stepen obrazovanja i, s ta dva faktora čvrsto povezana, pozicija na radnom mestu. Neosporno je da je u odnosu na raniju društvenu praksu, kada je ogromna većina radnika bila u najamnom odnosu s državom, opala svemoguća uloga formalnog obrazovanja i stepena stručne spreme, kao i pozicije na radnom mestu. Međutim, visina prihoda i način na koji se on stiče nisu ni na ovom drugom tržištu nezavisni od istinskog stručnog znanja, kulturne tradicije shvaćene u širem značenju, od raspoloživog kapitala, od mreže porodično-prijateljskih veza i poznanstava (koristeći terminologiju Burdijea od ekonomskog, kulturnog i društvenog kapitala) itd. Siromaštvo na tom drugom tržištu skoro isto toliko određuje nepovoljno stanje kao i na prvom. Između ostalog i zbog svog društvenog statusa. U samoj je biti druge ekonomije da se ekonomske transakcije koje se mogu sumirati pod ovim nazivom odvijaju na graničnom prostoru između legalnosti i ilegalnosti. (To dobro izražavaju nazivi koji se često koriste kao sinonimi, poput „crne ekonomije”, „crne berze”.) U nedostatku odgovarajućih pravnih garantija ista se delatnost čas podržava, čas podnosi, čas proglašava za akt kršenja zakona i protiv nje se primenjuju određene sankcije, odnosno, neki je podržavaju, neki podnose a neki kvalifikuju kao protivzakonitu. Zahvaljujući nepovoljnoj društvenoj poziciji u kojoj se nalaze siromašni su najčešće izloženi pozivanju na odgovornost i takvoj intervenciji vlasti koja ograničava i negativno sankcioniše.

Ukoliko pitanje razmatramo sa stanovišta društvene strukture, onda je mnogo jasnije ako govorimo o slojevima koji se nalaze u najnepovoljnijoj situaciji na tržištu radne snage, odnosno o sirotinji, umesto o višestruko prikraćenim slojevima. Privredni mehanizam čini postojanje sirotinje nužnim, i u skladu s tim društvena struktura je reprodukuje. Suština potrebe za takvom radnom snagom koja zahteva ulaganje velikih fizičkih napora, koja ne podrazumeva nikakvo ili tek minimalno stručno znanje i koja se sezonski menja i suština postojanja sirotinje, kao društvenog sloja, su uzajamno zavisne.

Ovako opstajuća sirotinja nužno proizvodi svoju osobenu formu življenja, kao i svoju potkulturu.

Ta potkultura jeste odgovor na marginalan društveni položaj, čini taj položaj mogućim i podnošljivim za život. Obeležja potkulture bede je stručna literatura već, s priličnom temeljitošću, razotkrila i obično je opisuje uz pomoć sledećih osobenosti: prilagođavanje zahtevima situacije na tržištu radne snage i prihvatanje raznih poslova, česta promena radnih mesta i načina eg-

zistencije; nizak stepen formalne školske spre-
me, nedostatak stručne spreme; neujednačen i
nizak prihod, nedostatak sopstvene imovine,
nemogućnost zgrtanja, hronična besparica, kre-
ditna nesposobnost, stalna zaduženost, relativ-
no veliki deo prihoda potiče od socijalnih da-
vanja; uglavnom nelegalizovane, vanbračne ve-
ze podložne kidanju, često odsustvo muškarca
kao glave porodice, istaknuta uloga šire rodbi-
ne; nepostojanje detinjstva kao zaštićenog do-
ba, mala uloga oca a značajna uloga vršnjaka
u socijalizaciji, rano stupanje u radni odnos i
napuštanje porodice; dominantna uloga onih
oblika zabave u slobodnom vremenu koji pru-
žaju neposredno duhovno, emocionalno i fizičko
zadovoljenje (hazardne igre, takmičenja itd.);
itd.

Kulturnu prikraćenost slojeva o kojima je reč
možemo tumačiti na dva načina:

1. Iako pokazuje potrebu za delatnostima koje
obezbeđuju postojanje ovih slojeva društvo ne-
gativno sankcioniše brojna ispoljavanja potkul-
ture koja se vezuju za ove slojeve, odnosno si-
rotinja koju karakteriše ovakav način života
postaje žrtva dosledne kulturne diskriminacije
— u širem značenju tog pojma. „Vaspitavaju-
ća potkultura” formira takva obeležja ličnosti,
mentalitet, načine ponašanja i mišljenja koji
pripadnicima ovih slojeva maksimalno otežava-
ju korišćenje mogućnosti koje pružaju društve-
ne institucije — između ostalog, i institucije
koje služe posredovanju kulture.

2. S druge strane, institucije koje služe posre-
dovanju kulture „od obdaništa do biblioteke”
na svakom stepenu i na svim nivoima zahteva-
ju predispozicije formirane u porodičnom ok-
ruženju, tj. na prethodnom nivou procesa soci-
jalizacije: postojanje određenih sposobnosti,
usvajanje određenih obrazaca ponašanja itd. i
direktnim ili manje direktnim mehanizmom se-
lekcije sankcionišu njihov nedostatak. A pot-
kultura donjih slojeva ne priprema, jer po svo-
joj biti i ne može da pripremi, pojedince koji
u njoj žive za ponašanje koje bi odgovaralo
ovakvim zahtevima. Kao što su to već brojni
istraživači formulisali, jedna od najkarakteris-
tičnijih osobenosti potkultura bede je odsustvo
sklonosti za ovakvim tipovima ponašanja.

Društvo, dakle, jednako sankcioniše potkulturu
siromašnih zbog onih osobenosti, koje se u njoj,
logikom njene strukture, mogu naći kao i zbog
onih koji, iz istih razloga, u njoj nedostaju.

Društvene uzroke postojanja siromaštva i ob-
jektivno date potkulture bede neophodno je
razjasniti zbog toga što mere usmerene na po-
pravljavanje nepovoljnog stanja u kojem se ovi
slojevi nalaze često sadrže takva ograničenja

koja, upravo na osnovu osobenosti koje karakterišu taj deo stanovništva i tu potkulturu, isključuju iz te pomoći one koji su na nju najviše upućeni, smatrajući gore navedene osobenosti potkulture bede rezultatom individualne neuspešnosti. Ovakav stav zastupan od društvenih institucija samo pojačavaju predrasude, prisutne u većini društva, po kojima se „uspešnost” i „napredovanje” vrednuju isključivo kao rezultat individualnog uspeha i na toj se osnovi i osuđuju oni pojedinci koji za to nisu sposobni. Ove su predrasude posebno snažne kod onih slojeva koji su i sami tek nedavno, i zaista po cenu ogromnih ličnih napora, uspeali da se izvuku iz bede i koji zbog prelaznog stanja, u kojem se nalaze u uslovima svakodnevnog zajedničkog života (radno mesto, mesto stanovanja), dolaze u dodir s onima koji su „zaostali”. Ovakve predrasude prisutne u društvenoj većini, osim toga što utiču na karakter mera usmerenih na ukidanje „prikraćenosti”, ponekad otežavaju ili čak onemogućavaju njihovo izvršenje.

Upravo pri analiziranju stanja u kojem živi sirotinja nije dovoljno napraviti mapu zaostajanja na pojedinim područjima tj. ukazati na međuzavisnosti, strukturu potkulture bede, već se mora uzeti u obzir i odnos nesiromašnog društvenog okruženja prema sirotinji, odnosno društveno okruženje u kojem sirotinja nastaje i opstaje. To, ujedno, znači i uključivanje u analizu istorijskih momenata, jer reč je o uzajamnim uticajima koji jedni druge osnažuju. Siromaštvo nastaje kao jedinstven rezultat objektivnih društvenih procesa i mehanizama isključivanja, a s njom zajedno dolazi i do reprodukcije kulturne prikraćenosti. Dva ključna momenta u procesu reprodukcije su stambena segregacija i mehanizam selekcije u sistemu obrazovanja.

Društvene grupe koje kreću s različitih polaznih pozicija imaju, u velikoj meri, i različite šanse u izboru mesta stanovanja. Upravo stoga će živeti u jednom ili drugom tipu naselja, tj. u okviru određenog tipa stambenog naselja živeće u jednoj ili drugoj četvrti. Mesto stanovanja, po sebi, utiče na životnu situaciju pojedinih društvenih grupa, na njihov položaj na tržištu radne snage, usled toga na njihove prihode, tj. konačno na mesto koje će zauzeti u društvenoj strukturi. Ovaj mehanizam selekcije udružuje se s pojavom segregacije. Segregacija je takav vid prostornog razdvajanja pojedinih društvenih grupa — koje je na neki način moguće razlikovati jedne od drugih — a na osnovu različitih tipova naselja tj. njihovog mesta stanovanja, koje se pojavljuje kao društvena činjenica za članove društva. Segregiranim se mogu smatrati ona područja uz koja se, delom od stanovnika tih područja a delom od

onih koji tu ne stanuju, vezuju negativni ili (pozitivni) vrednosni sudovi koji otežavaju (ili olakšavaju) društvenu afirmaciju, tj. mogućnosti za afirmaciju stanovnika tih područja.⁶⁾

Segregacija na osnovu mesta stanovanja ima dvostruke posledice. S jedne strane, društveno razdvajanje, koje se pojavljuje kao društvena činjenica, većinom je udruženo sa značajnim razlikama u fizičkim, ekonomskim, infrastrukturnim, institucionalnim odnosima. S druge strane, oni koji žive u segregiranim naseljima ili zonama bivaju izloženi nepovoljnom razlikovanju od institucija koje se nalaze izvan tih naselja ili zona. Segregacija ima i svoju kulturnu projekciju koja, pre svega, proizlazi iz toga kako je određeno naselje snabdeveno infrastrukturom i institucijama. Danas je sve prihvaćenija činjenica, i upravo je zato smatraju jednom od značajnih komponenti kulturne prikraćenosti, da je u slučaju malih sela, područja na kojima su smešteni salaši itd — između ostalog i mreža kulturnih institucija vrlo slaba. Ne sme se, međutim, ispustiti iz vida da teške društvene posledice ovog stanja višestruko uvećava i to što se stanovništvo ovih naselja, stambenih zona permanentno menja, sama se naselja sve više „obezvređuju“ i postepeno postaju mesta stanovanja sirotinje.⁷⁾ Odnosno, dolazi do zbrajanja nepovoljnosti vezanih za uslove stanovanja i za slojnu pripadnost. Krećući se niz hijerarhijsku skalu mađarskih naselja pokazatelji prosečne školovanosti stanovništva se ujednačeno smanjuju, sve dok se ne stigne do takvih malih sela, naseljenih predgrađa itd. u kojima ni jedan stanovnik nema više od osmogodišnje školske spremne. Razvojna koncepcija mreže naselja, i s njom čvrsto povezano stvaranje reona, postepeno je ukidala kulturne institucije koje su pre njenog usvajanja delovale u ovim mestima. S odlaskom inteligencije iz ovih mesta izgubila se i društvena uloga pripadnika ovih slojeva kao posrednika kulture, uloga koju su oni ispunjavali dok su živeli u ovim naseljima. Nije nimalo slučajno da je najveći broj učenika osnovnih škola koji stanuju u internatima upravo iz onih grupa koje se nalaze na najnižem mestu na skali kada se uzme u obzir prosečan prihod po članu domaćinstva.⁸⁾

U podunavskim varošicama „omeđenim salašima“ bitno se izmenila funkcija pojedinih delova naselja u odnosu na ranije. Ranije je većina

⁶⁾ Györi Péter, Szegregáció egy budapesti telepen, (Segregacija u jednoj budimpeštanskoj stambenoj četvrti) *Kultúra és Közösség*, 1980/4

⁷⁾ Vágvölgyi András, A falusi életkörülmények differenciáltságát befolyásoló tényezők, (Činoci koji utiču na diferencijaciju životnih okolnosti sela), *Szociológia*, 1980/3—4
Havas Gábor, Ibača, *Kultúra és Közösség*, 1980/4

⁸⁾ A családi jövedelmek színvonala...

ovdašnjih stanovnika, kao što je to opisao i Ferenc Erdei, stanovala na dva mesta. Salaš je bio mesto na kojem se obavljala proizvodnja, dok je stan u gradu omogućavao korišćenje prednosti grada u pogledu kulture i infrastrukture. Do naših dana su se, međutim, ova dva pojasa potpuno otepile jedan od drugog, i salaši su postali isključiva mesta stanovanja brojnih siromašnih porodica. Iz tri županije (Boršod-Abaúj-Zemplen, Hajdu-Bihar, Sabolč-Satmar) — u kojima je u ukupnoj masi stanovništva najveće učešće onih koji imaju ispod 1200 Ft mesečnih prihoda (13,7%, 11,7% i 11,7% u odnosu na 7,7%)⁹⁾ — najveći je broj ljudi koji odlazi na rad u udaljene oblasti. Tako se kulturne prikraćenosti, koje potiču iz prirode sezonskog rada, takođe čvrsto povezuju s teritorijalnim nejednakostima.

I unutar sistema obrazovanja deluje mehanizam selekcije koji je jednim delom povezan sa stambenom segregacijom. U svakom slučaju taj mehanizam jeste činilac u procesu reprodukcije siromaštva, pa prema tome i kulturne prikraćenosti. Međutim, pre nego što pređemo na analizu problema koji se javljaju unutar školskog sistema moramo ispitati u kojoj meri društvene institucije učestvuju u šire shvaćenom procesu socijalizacije i koje strategije smatraju podobnim za kompenziranje prikraćenosti dece koja pripadaju donjim društvenim slojevima.

Stručna literatura koja se bavi ovom temom je već odavno pokazala da se koreni nejednakih mogućnosti koje se iskazuju u školi, tj. razlike u rezultatima koje deca postižu u školi iz različitih društvenih slojeva, protežu na period koji je prethodio dolasku u školu. Te razlike u odlučujućoj meri zavise od razlika u porodičnoj socijalizaciji, kao i od odgovora koje škola uspeva da pruži na osnovna pitanja koja se pojavljuju tokom ovog procesa. Institucije koje se suočavaju s ovim problemom mogu da reaguju na dva načina: ili pokušavajući da smanje prikraćenosti *analizirajući-tumačeći* osobenosti potkulture, saradujući sa zainteresovanim porodicama, poštujući njihovu autonomiju, primenjujući institucionalna rešenja s modifikujućem-uravnotežavajućim efektom (jaslice, obdaništa, predškolska priprema, savetovališta koja se bave pitanjima vaspitanja, socijalno staranje itd.); ili ističući samo nepovoljnu porodičnu mikro-sredinu u kojoj se deca vaspitavaju, biraju strategiju *radikalnog sučeljavanja-suprotstavljanja*, pokušavajući da izdvajanjem iz porodice, njegovim udaljavanjem od nje (internati za decu koja pohađaju osmogodišnju školu, socijalno staranje kroz državne institucije) ponište dejstvo nepovoljne društvene sredine. Podaci pokazuju da one institucije koje je moguće vezati uz prvi tip strategije, usled nedovoljnosti mre-

⁹⁾ *Ibid.*

že institucija i drugih činilaca (npr. birokratizam, predrasude), deluju selektivno, ne ispunjavaju željenu funkciju u odnosu na donje slojeve društva, te delom i stoga ostaje nepromenjen značaj koji društvo pridaje radikalnim rešenjima. Od 1965. godine broj štíćenika državnih institucija stagnira (u 1965: 33420, a u 1978: 33411), a od 1970. se nije promenila ni srazmera između štíćenika i onih na koje se primenjuju mere socijalne zaštite koje prethode sticanju statusa štíćenika.¹⁰⁾ U 1970. godini je 18,3% štíćenika uzeto pod zaštitu zbog materijalnih uzroka. Od tada je uvedena redovna vaspitna pomoć (socijalna pomoć za decu — prim. prev.) upravo da bi se predupredilo da zbog navedenog razloga deca postanu štíćenici. Broj onih koji su dobijali redovnu vaspitnu pomoć je u 1978. iznosio 9327, međutim, broj štíćenika se u odnosu na 1974. (godinu kada je uvedena redovna vaspitna pomoć) smanjio za svega 2350 osoba.¹¹⁾ Odnosno, ovaj oblik pomoći vrlo malo odgovara osnovnom cilju istaknutom pri njegovom uvođenju. Jedan od razloga je što su u Uputstvima za sprovođenje ove uredbe veoma strogo formulisani uslovi pod kojima se pomoć dodeljuje tako da je dobar broj zainteresovanih praktično isključen iz nje. Tako vaspitnu pomoć ne dobijaju oni kojima je ona najpotrebnija. A oni su u međuvremenu drugačije razvrstani: njihovo stavljanje pod zaštitu državnih institucija sada se obrazlaže nekim drugim razlozima, a ne materijalnim okolnostima pod kojima žive. To je tim lakše ostvariti jer je kod slojeva o kojima je reč karakteristično istovremeno postojanje više nepovoljnih činilaca. Iako je ovu tvrdnju dosta teško potkrepiti podacima, činjenica je da starateljski organi, veoma lako pribegavaju ovoj meri, tj. veoma teško je ukidaju. Štíćenstvo, kao radikalno rešenje, dakle, i dalje ima istu težinu i pored toga što, na osnovu svih raspoloživih podataka, nije teško zaključiti da nepovoljnije determiniše šanse za budućnost mladih čak i od onih porodičnih odnosa koji se smatraju najpogubnijim. U predškolskoj socijalizaciji dece koja potiču iz siromašne sredine institucije koje ispunjavaju tzv. dopunsku funkciju igraju veoma malu ulogu. Tu ulogu delimično ograničava neravnomernost u opskrbljenosti objektima infrastrukture, koja se poklapa s teritorijalnom razmeštenošću najnižih slojeva, a delimično i „kriteriji, postupci za prijem” koji se primenjuju u tim institucijama. Od dece koja se nalaze u uzrastu između 0 i 3 godine u jaslicama i obdaništima ima 8,3% iz porodica u kojima je prihod po članu domaćinstva ispod 1200 Ft; 12,6% iz porodica s prihodom između 1200—1600 Ft; 20,1%

¹⁰⁾ *Gyermekvédelem* (Zaštita dece), izdanje Ministarstva obrazovanja

¹¹⁾ Huszár István, *A többoldatúan hátrányosan érintett rétegek...* (Slojevi koji su višestruko prikraćeni), referat za Ekonomski komitet, 1979.

dece iz porodica s prihodom od 2000—2200 Ft, i 26,1% iz porodica s prihodom od 2800—3200 Ft po članu domaćinstva. Od dece koja se nalaze u uzrastu za zabavište 30,2% je iz porodica s prihodom ispod 1200 Ft. po članu domaćinstva, 64,3% iz porodica s 1200—1600 Ft; 83,3% s 2000—2200 Ft; 90% iz porodica s 2800—3200 Ft¹²⁾ Ovi odnosi mnogo govore čak i onda ako znamo da u njihovom formiranju značajnu ulogu igraju razlike koje se pojavljuju u procentu zaposlenosti žena iz pojedinih grupa. To ostaje tako iako je za uravnoteženje te situacije stvorena institucija pripremnog razreda. Zadatak tih razreda bi trebalo da bude da razvijaju one sposobnosti koje se očekuju da ih deca poseduju na početku školovanja, a koje se kod većine dece razvijaju u zabavištu. Njihov je zadatak da unekoliko smanje provaliju koja zjapi između društvene mikro sredine i institucije škole. Iako nam ne stoje na raspolaganju podaci koji bi se odnosili na celu zemlju, iskustva pokazuju da se posećivanje ovih pripremnih razreda veoma razlikuje od naselja do naselja, od škole do škole i uopšte ne postoje institucionalne garancije da ti razredi ispunjavaju ulogu koja im je namenjena. Ponovo se događa da su deca kojoj bi ove pripreme bile najpotrebnije najneredovnije u njih uključena, a i angažovanost škole, u njihovom slučaju, najmanje dolazi do izražaja. Podatak iz istraživanja Roma (rađen u Institutu za kulturu iz Budimpešte), iako parcijalan, pokazuje da je u jednom naselju samo jedno jedino dete redovno išlo na tu pripremu od 19 dece koja su bila „obavezna da posećuju pripreme za školu”, tokom 1979/80. godine, većina te dece je poticala od nepismenih roditelja.

Usled ovde navedenih uzroka, institucionalne intervencije do trenutka polaska u školu, u stvari, samo produbljuju kulturnu prikraćenost dece koja su iz siromašnih porodica. Selekcija koja se obavlja pri upisu u školu, time što se deca svrstavaju u različite grupe, ne samo da utvrđuje te razlike već priprema i njihov dalji porast. Rešenja (korektivni razredi, pomoćna škola, odlaganje trenutka polaska u školu) koja su, po prvobitnoj zamisli, trebala da se zasni- vaju isključivo na individualnim sklonostima i sposobnostima (intelektualna zrelost, fizička spremnost itd.) postaju sredstva doslednog socijalnog razlikovanja.

Vredi pomenuti, iako se nećemo upuštati u detaljno analiziranje podataka, da je veći broj dece koja pohađaju pomoćnu školu dospeo tamo ne zbog teških ili konačnih oštećenja intelektualnih funkcija, već usled zaostajanja koje ide skupa sa socijalnim prikraćenostima.

¹²⁾ A családí jövedelmek színvonala...

Istraživanje obavljeno u jednoj budimpeštanskoj stambenoj četvrti je pokazalo da je 29,3% dece moglo da izbegne prebacivanje u pomoćne škole da su prethodno ispunjeni određeni predušlovi, dok 29,7% dece uz veću obazrivost u primeni tih mera nije ni trebalo da bude razvrstano u pomoćne škole.¹³

Posle svega ovoga je potpuno razumljivo zašto veoma značajan deo dece u pomoćnim školama potiče iz slojeva koji su u najnepovoljnijem društvenom položaju. Tokom 1977/78. školske godine u normalnim osnovnim školama romska deca su činila samo 6,2% svih učenika, dok je u pomoćnim školama taj procenat bio 32%.¹⁴

U slučaju kada se dete šalje u pomoćnu školu izdaje se zvanični dokument koji proglašava to dete intelektualno nesposobnim i *post festum* oslobađa školu — a i društvo — optužbe da nije pružena pomoć. Uz to, pošto su formalno primenjena objektivna merila deca o kojoj je reč treba da razumeju da niko nije odgovoran za njihovu tešku sudbinu. Uzrok svemu je sopstvena intelektualna zaostalost, duhovna inferornost, prema tome, situacija se ne može promeniti i deca se s tim moraju pomiriti. Repatriiranja praktično nema, stoga jednom doneta odluka ima sudbonosne posledice.

Međutim, nije mnogo povoljnija sudbina ni dece iz siromašnih porodica koja su dospela u normalne osnovne škole. Ona daju većinu onih učenika koja ne može da odgovori zahtevima škole, učenika koji ponavljaju ili zbog slabih rezultata ili zbog redovnih izostanaka. (U 1977/78. školskoj godini 14,4% od ukupnog broja ponavljača, i čak 25% onih koji su ponavljali prvi razred, bili su Romi, a 51,3% učenika Roma su bili u svojim razredima stariji od ostalih, zbog ponavljanja.¹⁵) I, naravno, skoro isključivo iz tog kruga potiču deca koja će se naći potpuno van škole, ili koja zbog svoje nezrelosti još nisu primljena u školu.¹⁶

¹³) Csanádi, Ladányi, Gerő. Az általános iskolai rendszer belső rétegződése (Unutrašnje raslojavanje sistema osmogodišnjih škola), *Valóság*, 1978/6

¹⁴) *Statistika osmogodišnjih škola za 1977/78 školsku godinu. Podaci koji se odnose na Rome*

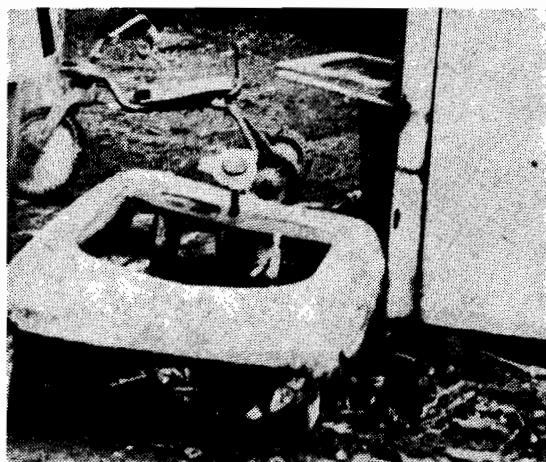
¹⁵) *Ibid.*

¹⁶) Deca koja se nalaze u kategoriji porodica koje po članu imaju manje od 1200 Ft ne pohađaju školu, u uzrastu u kojem je njeno pohađanje obavezno, u 0,6% slučajeva, dok je taj procenat 0,1 među svom decom. U slučaju najnižih kategorija prihoda kod onih gde je domaćin ne-poljoprivredni fizički radnik 0,5% dece ne ide u školu, a u ukupnoj masi, kao što smo rekli, 0,1% dece nije obuhvaćeno školom. Istovremeno, u porodicama čiji su domaćini intelektualci, a koji po prihodima spadaju u najnižu kategoriju, nije zabeležen ni jedan slučaj da dete nije obuhvaćeno obaveznom školskom nastavom.

A családi jövedelmek színvonalá...

Usled zajedničkog delovanja svih navedenih činilaca siromašni su ti koji skoro isključivo obezbeđuju masu mladih koja ne završava osmogodišnju školu. Od 1965. godine broj onih koji nisu završili osmogodišnju školu praktično je neizmenjen u dobnoj grupi do 16 godina starosti. (U 1965: 10,5%, 1970: 9,6%; 1975: 10,3%; 1977: 9,6%¹⁷) Ti mladi, poput svojih roditelja, započinju svoj život odraslih iz nepovoljne situacije na tržištu radne snage i obezbeđuju opstajanje „nezahtevne“ radne snage, koja je privredi neophodna. Svi ostali kulturni gubici (na primer to da krećući se na skali ka dole utvrđujemo da porodice i u apsolutnim iznosima i u procentima prihoda manje troše na izdatke za kulturu, ali da intelektualci koji spadaju u istu kategoriju prihoda s radnicima troše jedan i po do dva puta više na kulturu od radnika, ili to da razna društvena davanja za kulturu, sport i odmor isto tako bivaju sve manja kada se na skali prihoda ide ka dole, da bi isto kao i u prethodnom slučaju postojale znatne razlike kada se uporede iste kategorije intelektualaca i radnika itd.¹⁸) mogu se tumačiti samo u kontekstu ove međuzavisnosti.

(Prevela s mađarskog SONJA LIHT)

¹⁷) Huszár, *ibid.*

¹⁸) Háztartástatisztika 1978. (Statistika domaćinstva) KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 1979.